

જગતના ઇતિહાસનું સંક્ષિપ્ત રેખાદર્શન

જવાહરલાલ નેહરુ

અનુવાદક અને સંક્ષેપક

મણિભાઈ ભ. દેસાઈ

જગતના ઇતિહાસનું સંક્ષિપ્ત રેખાદર્શન

લેખક

જવાહરલાલ નેહરુ

અનુવાદક અને સંક્ષેપક

મણિભાઈ ભ. દેસાઈ

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૪

—રૂપિયા

© નવજીવન ટ્રસ્ટ, ૧૯૫૬

પહેલી આવૃત્તિ, પ્રત ૫,૦૦૦, સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૬

પુનર્મુદ્રણ, પ્રત ૧,૦૦૦, જાન્યુઆરી ૨૦૧૧

કુલ પ્રત : ૧૦,૦૦૦

ISBN 81-7229-316-X

મુદ્રક અને પ્રકાશક

વિવેક જીતેન્દ્ર દેસાઈ

નવજીવન મુદ્રણાલય, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૪

ફોન: ૦૭૯-૨૭૫૪૦૬૩૫, ૨૭૫૪૨૬૩૪

E-mail: sales@navajivantrust.org

Website: www.navajivantrust.org

પ્રકાશકનું નિવેદન

હમણાં થોડા જ વખત પર બહાર પાડવામાં આવેલા જગતના ઇતિહાસનું રેખાદર્શન પુસ્તકના નવા સંસ્કરણના નિવેદનમાં અમે જણાવ્યું હતું કે, ‘વિદ્યાર્થીઓની ખાસ જરૂરનો વિચાર કરીને, આ મોટા ગ્રંથની નાની આવૃત્તિ હવે પછી થોડા વખતમાં બહાર પાડવામાં આવશે.’

એ પ્રમાણે તે પુસ્તકનો આ સંક્ષેપ પ્રજા સમક્ષ રજૂ કરતાં આનંદ થાય છે. મૂળ પુસ્તક ઠીક ઠીક મોટું હોવાથી, વિદ્યાવ્યાસંગી વ્યવસાયી માણસો તેમ જ વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી થઈ પડે એવી, એ પુસ્તકની સંક્ષિપ્ત આવૃત્તિ બહાર પાડવાનો અમે કેટલાક સમયથી વિચાર કરી રહ્યા હતા. પરંતુ ગુજરાત યુનિવર્સિટીએ ગુજરાતીના માધ્યમનો સ્વીકાર કર્યો છે, તેને કંઈક અંશે પણ સહાયભૂત થવાના આશયથી, અમારા એ વિચારનો તત્કાળ અમલ કરવાને અમે પ્રેરાયા છીએ.

મૂળ પુસ્તક પંડિતજીએ જેલમાં પોતાની પુત્રી ઉપર પત્રના રૂપમાં લખ્યું હતું. એને કારણે અંગત બાબતો એમાં ઠીક ઠીક જગ્યા રોકે છે. મૂળ પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં પંડિતજી પોતે એ વિશે આ પ્રમાણે કહે છે:

‘આ પત્રો અંગત સ્વરૂપના છે. એમાં ઘણા ઉલ્લેખો બહુ જ અંગત છે. અને તે કેવળ મારી દીકરીને ઉદ્દેશીને જ કરવામાં આવ્યા છે. એનું શું કરવું એની મને સમજ પડતી નથી; કેમ કે, સારી પેઠે જહેમત ઉઠાવ્યા વિના એ કાઢી નાખી શકાય એમ નથી. એથી કરીને હું તેમને જેમના તેમ રહેવા દઉં છું.’

આ સંક્ષેપમાં એ અંગત ઉલ્લેખો પુસ્તકને અને તેમાં નિરૂપેલા વિષયને કોઈ પણ પ્રકારની ક્ષતિ ન પહોંચે એ રીતે ખૂબ જ કાળજી રાખીને કાઢી નાખવામાં આવ્યા છે. વળી, મૂળ પુસ્તકના છેવટના ભાગમાં પંડિતજીએ પહેલા મહાયુદ્ધ પછી દુનિયામાં ઉપસ્થિત થયેલા આર્થિક અને નાણાકીય તેમ જ ચલણ, આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર અને હૂંડિયામણને લગતા અટપટા સવાલોની બહુ જ વિસ્તારથી ચર્ચા કરી છે. એ બધી ચર્ચાઓ ઇતિહાસના પાઠ્યપુસ્તકની દૃષ્ટિથી અપ્રસ્તુત ગણાય. એટલે એમાં પણ ઠીક ઠીક કાપકૂપ કરવામાં આવી છે. અને એ રીતે પણ, પુસ્તકની ગુણવત્તાને હાનિ પહોંચાડ્યા વિના તેનું કદ ઘટાડી શકાયું છે.

જગતનો ઇતિહાસ નિરૂપતું પંડિતજીનું આ પુસ્તક ‘લિબરલ એજ્યુકેશન’ના એક મહામૂલા ગ્રંથ તરીકે દુનિયાભરમાં આદર પામી ચૂક્યું છે, એટલે એની ગુણવત્તા વિશે કંઈ પણ કહેવું અસ્થાને ગણાય.

આશા છે કે, આ સંક્ષેપ ધાર્યો હેતુ પાર પાડશે અને વિદ્યાવ્યાસંગી વ્યવસાયી જનોને તેમ જ વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી થઈ પડશે.

અનુક્રમણિકા

પ્રકાશકનું નિવેદન	૩
વરસગાંઠને દિવસે	૩
૧ નવા વરસની ભેટ	૫
૨ ઇતિહાસનો બોધ	૭
૩ ઇન્કિલાબ ઝિંદાબાદ	૯
૪ એશિયા અને યુરોપ	૧૦
૫ પ્રાચીન સંસ્કૃતિઓ અને આપણો વારસો	૧૨
૬ ગ્રીસના હેલન લોકો	૧૫
૭ ગ્રીસનાં નગરરાજ્યો	૧૭
૮ પશ્ચિમ એશિયાનાં સામ્રાજ્યો	૧૯
૯ પ્રાચીન હિંદનું ગ્રામસ્વરાજ્ય	૨૧
૧૦ ચીનના ઇતિહાસનાં એક હજાર વર્ષ	૨૪
૧૧ ભૂતકાળનો સાદ	૨૭
૧૨ સંપત્તિ ક્યાં જાય છે?	૩૦
૧૩ ઈસુ પહેલાંની છઠ્ઠી સદીના ધર્મસંપ્રદાયો	૩૩
૧૪ ઈરાન અને ગ્રીસ	૩૭
૧૫ યશોધન ગ્રીસ	૩૯
૧૬ વિખ્યાત વિજેતા પણ ઘમંડી યુવાન	૪૩
૧૭ ચંદ્રગુપ્ત મૌર્ય અને કૌટિલ્યનું અર્થશાસ્ત્ર	૪૬
૧૮ મનુષ્યનો જીવનસંગ્રામ	૫૦
૧૯ ‘દેવાનાંપ્રિય અશોક’	૫૩
૨૦ ચીન અને હન વંશો	૫૭
૨૧ રોમ વિરુદ્ધ કાર્થેજ	૬૧
૨૨ રોમનું પ્રજાતંત્ર સામ્રાજ્ય બને છે	૬૫
૨૩ દક્ષિણ હિંદનું પ્રભુત્વ	૬૭
૨૪ સરહદ ઉપરનું કુશાન રાજ્ય	૭૨
૨૫ ઈસુ અને ખ્રિસ્તી ધર્મ	૭૫
૨૬ રોમનું સામ્રાજ્ય	૭૯

૨૭	રોમના સામ્રાજ્યના ભાગલા પડી જાય છે અને આખરે તે નામશેષ થાય છે	૮૧
૨૮	સમસ્ત જગતના એક સાર્વભૌમ રાજ્યની કલ્પના	૮૫
૨૯	પાર્થિયા અને સાસાની	૮૯
૩૦	દક્ષિણ હિંદની વસાહતો	૯૦
૩૧	ગુપ્તવંશના સમયનો હિંદુ સામ્રાજ્યવાદ	૯૩
૩૨	હૂણ લોકોનું હિંદમાં આગમન	૯૭
૩૩	દેશો તથા સંસ્કૃતિઓની ચડતીપડતી	૯૯
૩૪	તંગવંશના અમલ દરમ્યાન ચીનની જાહોજલાલી	૧૦૪
૩૫	ચોસેન અને દાઈ નિપન	૧૦૬
૩૬	હર્ષવર્ધન અને હુએનત્સાંગ	૧૧૨
૩૭	દક્ષિણ હિંદના અનેક રાજાઓ, લડવૈયાઓ અને એક મહાપુરુષ	૧૧૪
૩૮	મધ્યકાલીન હિંદ	૧૧૯
૩૯	ભવ્ય અંગકોર અને શ્રીવિજય	૧૨૩
૪૦	રોમ ફરીથી અંધકારમાં ડૂબે છે	૧૨૬
૪૧	ઇસ્લામનો ઉદય	૧૩૦
૪૨	સ્પેનથી મોંગોલિયા સુધીની આરબોની વિજયકૂચ	૧૩૫
૪૩	હાઝનલ રશીદ અને બગદાદ	૧૩૯
૪૪	ઉત્તર હિંદુસ્તાન—હર્ષથી મહમૂદ ગઝની સુધી	૧૪૩
૪૫	યુરોપના દેશો નિર્માણ થવા લાગે છે	૧૪૭
૪૬	યુરોપની ફ્યૂડલ અથવા સામંત સમાજવ્યવસ્થા	૧૫૧
૪૭	ચીન ગોપજાતિઓને પશ્ચિમ તરફ ધકેલે છે	૧૫૬
૪૮	શોગુન અમલનું જાપાન	૧૫૮
૪૯	માનવીની ખોજ	૧૬૧
૫૦	અમેરિકાની માયા સંસ્કૃતિ	૧૬૩
૫૧	મોંહ-જો-દડો વિશે કંઈક	૧૬૭
૫૨	કોર્ડોબા અને ગ્રેનેડા	૧૬૯
૫૩	ક્રુસેડો	૧૭૩
૫૪	ક્રુસેડોના સમયનું યુરોપ	૧૭૬
૫૫	યુરોપનાં શહેરોનો ઉદય	૧૮૧
૫૬	અફઘાનોની ચડાઈ અને હિંદમાં મુસ્લિમ અમલનો આરંભ	૧૮૬

૫૭	ચંગીઝખાન અને દુનિયા પર મોંગલોનું પ્રભુત્વ	૧૯૧
૫૮	મહાન પ્રવાસી માર્કો પોલો	૧૯૮
૫૯	રોમન ચર્ચ લડાયક સ્વરૂપ ધારણ કરે છે	૨૦૨
૬૦	અધિકારવાદ સામેની લડત	૨૦૬
૬૧	મધ્યયુગનો અંત	૨૦૮
૬૨	દરિયાઈ માર્ગોની શોધ	૨૧૪
૬૩	મોંગલ સામ્રાજ્યો ભાંગી પડે છે	૨૨૦
૬૪	હિંદના એક વિકટ પ્રશ્નનો ઉકેલ	૨૨૫
૬૫	દક્ષિણ હિંદનાં રાજ્યો	૨૨૯
૬૬	મલેશિયાનાં બે સામ્રાજ્યો—મજજાપહિત અને મલાક્કા	૨૩૧
૬૭	યુરોપ પૂર્વ એશિયાને ઓહિયાં કરવા માંડે છે	૨૩૫
૬૮	ચીનમાં શાંતિ અને સમૃદ્ધિનો યુગ	૨૩૭
૬૯	જાપાન પોતાનાં દ્વાર ભીડી દે છે	૨૪૨
૭૦	યુરોપમાં સંક્ષોભ	૨૪૬
૭૧	‘રેનેસાં’ અથવા નવજીવનનો યુગ	૨૪૯
૭૨	પ્રોટેસ્ટન્ટ બંડ અને ખેડૂતોનું યુદ્ધ	૨૫૪
૭૩	સોળમી તથા સત્તરમી સદીમાં યુરોપમાં આપખુદી	૨૫૯
૭૪	નેધરલેન્ડ્સનું સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધ	૨૬૩
૭૫	ઇંગ્લંડ પોતાના રાજાનો શિરચ્છેદ કરે છે	૨૭૦
૭૬	અકબર	૨૭૬
૭૭	મોગલ સામ્રાજ્યની પડતી અને નાશ	૨૮૨
૭૮	શીખ અને મરાઠા	૨૮૭
૭૯	હિંદમાં અંગ્રેજોનો પોતાના હરીફો ઉપર વિજય	૨૯૧
૮૦	ચીનનો મહાન મંચૂ રાજા	૨૯૬
૮૧	ચીનના સમ્રાટનો ઇંગ્લંડના રાજા ઉપર પત્ર	૨૯૮
૮૨	અઢારમી સદીના યુરોપમાં નવા અને જૂના વિચારોનું યુદ્ધ	૩૦૧
૮૩	મહાન પરિવર્તનોને આરે ઊભેલું યુરોપ	૩૦૬
૮૪	પ્રચંડ યંત્રોનો ઉદય	૩૧૩
૮૫	ઇંગ્લંડમાં ઔદ્યોગિક ક્રાંતિનો આરંભ	૩૧૯
૮૬	અમેરિકા ઇંગ્લંડથી છૂટું પડી જાય છે	૩૨૫
૮૭	બાસ્તિયનું પતન	૩૩૧

૮૮	ફ્રાંસની ક્રાંતિ.....	૩૩૮
૮૯	ક્રાંતિ અને પ્રતિક્રાંતિ.....	૩૪૫
૯૦	નેપોલિયન.....	૩૫૧
૯૧	નેપોલિયન વિશે વિશેષ.....	૩૫૬
૯૨	દુનિયાનું અવલોકન.....	૩૬૧
૯૩	મહાયુદ્ધ પહેલાંનાં સૌ વરસો.....	૩૬૬
૯૪	હિંદમાં વિગ્રહો અને વિપ્લવ.....	૩૭૩
૯૫	હિંદના કારીગરવર્ગની દુર્દશા.....	૩૭૯
૯૬	હિંદ પર અંગ્રેજોનું શાસન.....	૩૮૩
૯૭	હિંદનું પુનરુત્થાન.....	૩૮૭
૯૮	ચીનની મુસીબતો.....	૩૯૭
૯૯	જાપાનની આશ્ચર્યકારક પ્રગતિ.....	૪૦૬
૧૦૦	જાપાન રશિયાને હરાવે છે.....	૪૧૩
૧૦૧	ચીન પ્રજાસત્તાક બને છે.....	૪૧૯
૧૦૨	ઈરાનની પ્રાચીન પરંપરા ટકી રહે છે.....	૪૨૩
૧૦૩	ઈરાનમાં સામ્રાજ્યવાદ અને રાષ્ટ્રવાદ.....	૪૨૬
૧૦૪	યુરોપમાં ૧૮૪૮ની સાલમાં થયેલી ક્રાંતિઓ.....	૪૨૯
૧૦૫	ઇટાલી એક અને સ્વાધીન રાષ્ટ્ર બને છે.....	૪૩૪
૧૦૬	જર્મનીનો ઉદય.....	૪૩૬
૧૦૭	કેટલાક સુપ્રસિદ્ધ લેખકો.....	૪૪૩
૧૦૮	ડાર્વિન અને વિજ્ઞાનનો વિજય.....	૪૪૬
૧૦૯	લોકશાહીની પ્રગતિ.....	૪૫૦
૧૧૦	સમાજવાદનો ઉદય.....	૪૫૫
૧૧૧	કાર્લ માર્ક્સ અને મજૂરોના સંગઠનનો વિકાસ.....	૪૬૧
૧૧૨	ઇંગ્લંડનો વિક્ટોરિયા યુગ.....	૪૬૭
૧૧૩	દુનિયાનું શરાફ ઇંગ્લંડ.....	૪૭૧
૧૧૪	અમેરિકામાં આંતરવિગ્રહ.....	૪૭૭
૧૧૫	અમેરિકાનું અણદ્યુત સામ્રાજ્ય.....	૪૮૪
૧૧૬	તુર્કી 'યુરોપનો બીમાર પુરુષ' બને છે.....	૪૮૮
૧૧૭	ઝારશાહી રશિયા.....	૪૯૩
૧૧૮	૧૯૦૫ની સાલની રશિયાની નિષ્ફળ ક્રાંતિ.....	૫૦૦

૧૧૯	મહાયુદ્ધનો આરંભ	૫૦૪
૧૨૦	મહાયુદ્ધ ૧૯૧૪-૧૮	૫૧૧
૧૨૧	રશિયામાંથી ઝારશાહીનો અંત	૫૨૧
૧૨૨	બૉલ્શેવિકો સત્તા હાથ કરે છે	૫૨૮
૧૨૩	સોવિયેટોનો વિજય	૫૩૧
૧૨૪	જાપાનની ચીન ઉપર શિરજોરી	૫૩૫
૧૨૫	યુદ્ધકાળનું હિંદ	૫૪૦
૧૨૬	યુરોપનો નવો નકશો	૫૪૬
૧૨૭	મહાયુદ્ધ પછીની દુનિયા	૫૫૬
૧૨૮	હિંદ ગાંધીજીને અનુસરે છે	૫૬૨
૧૨૯	૧૯૨૦-૩૦નું હિંદ	૫૬૮
૧૩૦	હિંદમાં બેકો બળવો	૫૭૩
૧૩૧	પશ્ચિમ એશિયાનો જગતના રાજકારણમાં પુનઃ પ્રવેશ	૫૭૯
૧૩૨	થતી થતી રહી ગયેલી ક્રાંતિ	૫૮૩
૧૩૩	સામસામા દાવપેચ	૫૮૬
૧૩૪	મુસોલિની અને ઇટાલીમાં ફાસીવાદ	૫૯૦
૧૩૫	ચીનમાં ક્રાંતિ અને પ્રતિ-ક્રાંતિ	૫૯૬
૧૩૬	જાપાન દુનિયાને ગણકારતું નથી	૬૦૩
૧૩૭	સમાજવાદી સોવિયેટોનું સંયુક્ત રાજ્ય	૬૦૮
૧૩૮	સ્પેનની ક્રાંતિ	૬૧૧
૧૩૯	જર્મનીમાં નાઝીઓનો વિજય	૬૧૫
૧૪૦	રાહત માટે રૂઝવેલ્ટના પ્રયાસો	૬૨૩
૧૪૧	પાર્લમેન્ટોની નિષ્ફળતા	૬૨૮
૧૪૨	જગત ઉપર છેવટની દૃષ્ટિ	૬૩૫
૧૪૩	યુદ્ધની છાયા	૬૩૮
૧૪૪	છેલ્લો પત્ર	૬૪૫
	પૂર્તિ	૬૫૦
	સૂચિ	૬૬૪

છોકરાછોકરીઓ માત્ર એક જ દેશનો ઇતિહાસ શીખે, અને તેમાં પણ ઘણી વાર તો તેઓ કેટલીક તારીખો અને થોડી હકીકતો ઓળી કાઢે, એ મને જરાયે પસંદ નથી. ઇતિહાસ એ તો એક સર્વગ્રંથ અને અખંડ વસ્તુ છે; એટલે દુનિયાના ઇતર ભાગોમાં શું બન્યું હતું એનાથી માહિતગાર ન હોઈએ તો આપણે કોઈ એક દેશનો ઇતિહાસ પણ બરાબર ન સમજી શકીએ. હું ઉમેદ રાખું છું કે આમ સંકુચિત દષ્ટિથી કેવળ એકબે દેશ પૂરતો જ નહીં પણ આખી દુનિયાનું અવલોકન કરીને વ્યાપક દષ્ટિથી તું ઇતિહાસ શીખશે. તું હંમેશાં એટલું યાદ રાખજે કે, દુનિયાની જુદી જુદી પ્રજાઓમાં આપણે ધારી લઈએ છીએ તેટલી બધી ભિન્નતા કે તફાવત નથી. નકશાઓ કે નકશાપોથીઓ જુદા જુદા દેશોને આપણને ભિન્ન ભિન્ન રંગોમાં દર્શાવે છે. બેશક, પ્રજાઓ એકબીજાથી ભિન્ન છે ખરી, પણ તેમનામાં પરસ્પર સામ્ય પણ ઘણું જ છે. આ વસ્તુ આપણે બરાબર લક્ષમાં રાખવી જોઈએ અને નકશાઓના રંગોથી કે રાષ્ટ્રોની સરહદોથી ભોળવાઈ જવું જોઈએ નહીં.

જવાહરલાલ નેહરુ

(પૃ. ૩-૪)

ISBN 978-81-7229-316-1

9 788172 293161

₹ 450